

Дом-паметникът на Българската комунистическа партия и неговите литературни репрезентации. От символ на комунистическата утопия до сцена на дистопичното бъдеще

Анджелика Невядомска

До 1942 година върхът, в района на който четата на Димитър Николов Асенов (Хаджи Димитър) води последната си битка с османските войски, носи името Бузлуджа. Именно там се разиграва още едно събитие с историческо значение. На 2 август 1891 година, в подножието на върха, Димитър Благоев свиква така наречения Бузлуджански конгрес. Резултатът от това тайно заседание е създаването на първата социалдемократическа партия на Балканите – Българската социалдемократическа партия.

В чест на Димитър Благоев и неговото дело, и най-вече в памет на организирания от него конгрес, почти век по-късно ръководството на Българската комунистическа партия (считаща се за наследница на социалдемократите от края на XIX век) взема решение да издигне Дом-паметник на мястото на историческата среща, което е признато и за географския център на страната. Обектът, който днес най-често се нарича просто „Бузлуджа“, е проектиран от екип, ръководен от Георги Стоилов, архитект и комунистически деец, който през периода 1967–1971 година е кмет на София, а през от 1971 до 1973 година – министър на регионалното развитие и строителството.

Строежът на структурата с двойно предназначение (паметник и място за партийни срещи) започва през 1974 година и завършва седем години по-късно – на 23 август 1981 година. Председателят на Държавния съвет на Народна република България Тодор Живков прави тържествено откриване. Изграждането на Дом-паметника на Българската комунистическа партия е замислено като част от честванията на юбилея „1300 години България“, който се състои именно през 1981 година. Основният орган, отговорен за организацията на годишнината, бил Комитетът за изкуство и култура – институция с ранг на министерство, ръководена от дъщерята на държавния лидер Людмила Живкова, която от 1975 година е министър на културата. Полската славистка

Гражина Шват-Гълъбова сполучливо нарича политиката на Людмила Живкова „културно превъзпитаване на българското общество“¹. През осемдесетте години на ХХ век агитационната формула на комунизма вече не е достатъчно ефективна за обединяване на обществото около доминиращата идеология. Това налага преориентация на партийната политика към национален модел на пътя към социализма. Тази промяна се проявява в програмата на масовите чествания, посветени на юбилея на държавата. Темите на инициативите, провеждани през този период, са насочени към утвърждаване и героизиране на местната култура и история, както и към насърчаване на патриотични нагласи чрез подчертаване на революционните исторически моменти. В наратива, който властите изграждат около тези инициативи, комунизмът се представя като естествено продължение на развитието на българската държава. Както отбелязва историкът Иван Еленков, „идеологията по своему се съобразява с „новото говорене“ за историята, постепенно приемайки отговорност към „цялото българско минало“². Целта на тогавашната културна политика е интегрирането на комунизма с националната идентичност. Един от начините за ревитализация на системата чрез търсене на колективна идентификация е разпалването на националистически настроения. В случая с Дома-паметник, издигнат на върха Хаджи Димитър, тази инструментализация на колективната памет на българите най-ясно се проявява чрез неговото географско разположение. Той се намира на около дванадесет километра от Паметника на свободата на връх „Свети Никола“ – символ на българската борба за независимост, монумент, увековечаващ така наречена Шипченска епопея, тоест поредицата от битки, водени през 1877 година между защитниците на Шипченския проход и армията на Османската империя.

Изборът на мястото за построяването на обекта, проектиран от Георги Стоилов, е обусловен от съзнанието за неразривната връзка между пейзажа на Стара планина и българския освободителен мит, паметта за националното възраждане и патриотизма. До днес пространството около върховете „Свети Никола“ и „Хаджи Димитър“ остава част от институционалната структура на Националния музей-парк „Шипка–Бузлуджа“.

Трябва обаче да се отбележи, че в музейния разказ втората локация е сведена

¹ G. Szwat-Gyłybowa, *Królewska rodzina, święta prorokini (wyrocznia) i dwór. Czy jest się z czego śmiać?*, в: *Komunistyczni bohaterowie*, т. 1: *Tradycja, kult, rytuał*, ред. М. Bogusławska, Z. Grębecka, E. Wróblewska-Trochimiuk, Warszawa–Kraków 2011, с. 172.

² И. Еленков, „Хуманно-класовият втори златен век“. *1300-годишнината от основаването на българската държава и историзиране на официалната култура в юбилейна действителност (1976–1981 г.)*, „Критика и хуманизъм“ 2007, бр. 23, с. 33.

единствено до разказ за 1868 година и битката, водена от четата на Димитър Николов Асенов и Стефан Караджа.

Дом-паметникът на Българската комунистическа партия започва да губи значимостта си още след промените през 1989 година, като изпълнява своята представителна и възпоменателна функция само осем години. Въпреки национализацията му през 1992 година, държавните и местните власти не предприемат действия за адаптирането му към новите политически реалности. Това довежда до затварянето му. Труднодостъпното и изолирано местоположение, както и липсата на ясна концепция за повторното му използване, допринасят за бързия упадък на сградата. Тя е подложена на разрушителното влияние на суровите атмосферни условия и на вандализъм, изразяващ се в разграбване на вътрешното оборудване и премахване на металните, мраморните и гранитните елементи на конструкцията.

Първоначално паметникът е изграден с основна част във формата на диск, базирана на кръгъл план, и седемдесетметров пилон, увенчан с рубиненочервени петолъчни звезди от двете си страни. Постепенното разрушаване на сградата, под въздействието на природни и човешки фактори, води до превръщането ѝ в скелет, който символизира процеса на разрушение и демонументализация. Парадоксално, но именно тази постепенна деградация предизвиква нови форми на социална рецепция, излизачи извън традиционната схема на пасивно възприемане на монументалността. Новата визия на Бузлуджа се оформя по начин, различен от първоначалния замисъл на архитекта Георги Стоилов и партийните лидери. Славистката и репортерка Силвия Шедлецка, която посещава Дом-паметника за нуждите на репортажната книга *Златни прахоляци* (под печат) в компанията на самия проектант, споделя своите впечатления от разговорите с хората, които е срещнала там:

Освен нас, по върха се въртят много хора, част от тях с раници и велосипеди, правят снимки, снимат филми. Всеки момент някой подхожда до Георги: след като започна модата за Бузлуджа, той също започна да се появява в българските медии. Един тийнейджър казва, че за него е чест да стисне ръката на Георги. Той вика приятелите си и им правя снимка за спомен с архитекта. За него няма значение политическата история на Бузлуджа, може би изобщо не е наясно с нея. (...) Разговарям и с други туристи. Димитър е адвокат, но също така обича историята и пътуванията. Той смята, че Бузлуджа не трябва да се руши, защото е част от историята на страната,

каквато и да е тя. (...) Затова питам Елена и Добромир защо са тук, а те отговарят: да гледат – как всичко красиво и бавно се разпада³.

На връх „Хаджи Димитър“ се наблюдават впечатляващи контрасти. Там разрушената сграда се противопоставя на патоса на комунистическата културна политика, която е идеологическата основа за издигането на паметника (това е особено видимо на предната фасада на сградата, където анонимен художник е поставил надписа *Forget your past*⁴ до разбития текст на *Интернационала* и *Работническата песен* на Георги Кирков). Това съчетание започва да привлича не само българи, но и чуждестранни любители на алтернативните форми на туризъм или фотографията. Унищожената бруталистична постройка на фона на величествения планински пейзаж (комбинация, която визуално напомня на попкултурните представи за посткатастрофично пространство) бързо се превръща в една от основните точки на световната карта за хората, занимаващи се с urbex (urban exploration), тоест откриване на изоставени и труднодостъпни места.

Формата на сградата у много хора предизвиква асоциации с космически кораб или летяща чиния. Макар основната идея на проектантите да е била да пресъздадат формата на венец, символизиращ победата и славата на Българската комунистическа партия, в тази футуристична конструкция може да се усети и отзвук на тогавашната страст към изследването на Космоса. Честото сравняване на Дом-паметника на Бузлуджа с НЛО е налице, например, в публикации в полските медии и тематични портали, озаглавени „Гигантска бетонна летяща чиния в чест на комунистическата партия“ или „НЛО на комунизма“⁵. Това широко разпространено асоцииране на обекта с космическото пространство, междупланетните полети, колонизацията на Космоса и мистериозните извънземни цивилизации е творчески използвано от Владислав Тодоров в произведението му *Пумпал. Брутална приказка*. Авторът очертава сюжета на издадения през 2017 година роман по следния начин:

³ S. Siedlecka, *Złote piachy*, Wołowiec 2019, с. 52–54, 57.

⁴ Фразата е използвана от фотографа Никола Михов като заглавие на проект, който той реализира в периода 2009–2012 година, пътувайки из страната, изследвайки и документирайки съдбата на паметниците от времето на Народна република България. Резултатът от този проект е англоезичен албум, предназначен предимно за чуждестранна аудитория, който е отличен няколко пъти в международни, престижни фотографски конкурси. Nikola Mihov, *Forget Your Past. Communist-Era Monuments in Bulgaria*, Plovdiv 2015.

⁵ *Bulgaria: UFO komunizmu. Buzludža - opuszczony brutalistyczny pomnik [CZERWONY URBEX]*, bryla.pl, <https://www.bryla.pl/bulgaria-ufo-komunizmu-buzludza-opuszczony-brualistyczny-pomnik-czerwony-urbex>, достъп: 16.12.2024.

Далече в тъмното бъдеще на един полуостров избухва биоклетъчна революция. Безсмъртието става постижимо. Създадена е микронация от вечно млади биотитани, които се готвят да напуснат Земята на борда на Пумпала, летящо чудо на чудесата. Тъй като от гледна точка на вечността женският пол се оказва ненужен, той бива архивиран – в Космоса ще бъде отнесена само приказно красива мостра на жена, потънала във вечен сън. Безсмъртният Криптон тайно се влюбва в нея. Но за да я събуди, той трябва да премине през много перипетии и да принесе огромна жертва⁶.

Може да се предположи, че в книгата на Тодоров именно Дом-паметникът на Българската комунистическа партия (неслучайно изобразен на корицата на романа) играе ролята на титулярния Пумпал – сюрреалистичен, херметически затворен космически кораб, постапокалиптичен ковчег на бъдещето, който трябва да позволи на биотитаните да напуснат планетата. Преди това да се случи, главният герой на романа трябва да изпълни мисия – да създаде неразрушим дубликат на писменото наследство на полуострова, като в същото време поддържа Прозрачната жена жива. Изключение прави *Забранената книга*, чието копиране е строго забранено. Криптон пренебрегва заповедта за изгаряне на ръкописа и започва да чете подозрителното произведение. Първото изречение съдържа теза, която за представителя на безсмъртната раса първоначално звучи абсурдно, но в контекста на целия роман се превръща в израз на най-дълбоката истина за смисъла на съществуването: „Смъртта превръща живота в дар, защото го прекъсва завинаги“⁷. В резултат на поредица от перипетии, предизвикани от книгата, Криптон решава за първи път от сто години да напусне борда на Пумпала, за да изследва постапокалиптичния, гротесков свят – едновременно ужасяващ и абсурден.

Във вътрешността на титулярния Пумпал, изолиран от околната среда чрез шлюза на декомпресионната камера, функционира автономен микросвят, населен от биотитани, които не разбират реалностите на външния свят. Те организират в пространството на кораба своеобразна капсула на времето, в която се съхраняват реликви от стария свят. В този смисъл структурата, напомняща Дом-паметника на Българската комунистическа партия, изпълнява функцията не само на летящ обект, но и на отделна, умалена планета. Тя работи на същия принцип като детска играчка –

⁶ В. Тодоров, *Пумпал. Брутална приказка*, София 2017, с. 7.

⁷ *Ibidem*, с. 10.

задвижвана е чрез бутало (в случая с Бузлуджа тази функция би изпълнявал високият пилон, украсен с червени звезди), не пада, а се върти лудо около собствената си ос.

През 2022 година Теодор Ушев, автор на корицата на романа на Владислав Тодоров, режисира филмовата му адаптация, озаглавена *Ф1.618*. Заглавието е препратка към така нареченото златно сечение, божествената пропорция, изразена в математиката с числото 1,618. Дом-паметникът още на филмовите плакати играе ролята на сценография, на чийто фон позират двамата главни персонажи, изиграни от Мартина Апостолова и Деян Донков. Бруталистичната структура идеално се вписва във визуалната естетика на постапокалиптичния, ретрофутуристичен свят-пустиня, където съвременни технологии, позволяващи колонизация на Космоса, съжителстват с машини, напомнящи епохата на СССР. Същевременно характерният обект представлява директна препратка към втората половина на ХХ век – период, сатирично интерпретиран както от Тодоров, така и от Ушев, като проект, в толкова голяма степен утопичен, че чак гротесков. Свързването на междугалактически експедиции с комунистическия брутализъм не е случайно, тъй като съществува още един забравен паметник, създаден в чест на юбилея „1300 години България“, а именно изстреляният през 1981 година изкуствен спътник „Интеркосмос-България-1300“, който все още се намира в околоземна орбита.

Романът *Пумпал. Брутална приказка* на Владислав Тодоров е гротесков разказ за бъдещето, дистопично произведение, в което – както уточнява разказвачът – „смешното спъва страшното, иронията разваля магиите, абсурдът добива желязна логика“⁸. Дистопията като поджанр на научната фантастика се развива особено интензивно в българската литературна система през първите две десетилетия на ХХІ век. Милена Кирова, анализирайки съвременните дистопични романи, подчертава, че Владислав Тодоров е кодирал в подзаглавието на произведението важни интерпретативни насоки: „*Приказка*“ *заявява концептуалния не-реализъм и вълшебната пъстрота на света, в който се случва разказът, докато „брутална“ връща българския читател към спомена за вулгарните романи на Хр. Калчев, а и към атмосферата в двата „тъмни“ романа на самия Тодоров – „Дзифт“ и „Цинкограф“*⁹. В дистопичните творби бъдещето често е представено като безалтернативен кошмар, а песимизмът относно съдбата на човечеството произтича от негативната оценка на политическите реалности и

⁸ Ibidem, с. 7.

⁹ М. Кирова, *Дистопията – факт и необходимост в българския роман през ХХІ век*, „Дзяло“ 2024, бр. 28, с. 3.

социалните условия, наблюдавани от автора. В тези мрачни визии катастрофата обикновено е резултат от съвременните кризи – например екологична деградация или ескалация на заплахата от ядрен конфликт. Владислав Тодоров също така умело вплита в сюжета на романа (пародийно преработени) мотиви, свързани с българската култура (знаменити родове зографи, древни траки и нестинарство) и спомени от близкото минало на България, представени символично чрез архитектурната форма на паметника на Бузлуджа. Чрез този похват творчеството на автора се вписва в рамките на важен съвременен литературен поток в България, който се основава на иронична демитологизация на комунистическото наследство, представен например в произведенията на Алек Попов.

Дом-паметник на Българската комунистическа партия е издигнат на връх „Хаджи Димитър“ като символ на комунизма, но след 1989 година се превръща в символ на неговия разпад. Въпреки че е маргинализиран от държавните и местните власти, през последните години паметникът провокира разнообразни инициативи, включително туристически, литературни и артистични. В момента с „оживяването“ на руините на монумента се занимава фондация „Проект Бузлуджа“, основана през 2015 година от архитектката Дора Иванова. Целта на членовете ѝ е да спрат напредващата (само)разруха на обекта и да го направят достъпен за посетители, например чрез организираня там от 2021 година музикален фестивал OPEN BUZLUDZHA. Амбициите на активистите не включват възстановяване на паметника в първоначалния му вид, а по-скоро адекватната му консервация. Изглежда, че състоянието на полуразрушеност е най-автентичната и вдъхновяваща форма на монумента. То провокира въпроси относно противоречивото минало, съвременния статус на това проблематично наследство, както и бъдещето не само на Бузлуджа, но и на човечеството.

Библиография

Bulgaria: UFO komunizmu. Buzludza – opuszczony brutalistyczny pomnik [CZERWONY URBEX], bryla.pl, <https://www.bryla.pl/bulgaria-ufo-komunizmu-buzludza-opuszczony-brutalistyczny-pomnik-czerwony-urbex>, достъп: 16.12.2024.

Buzłudża: gigantyczny betonowy latający spodek ku chwale partii komunistycznej, Trójka – Program Trzeci Polskiego Radia, <https://trojka.polskieradio.pl/artykul/3432310,buzludza-gigantyczny-betonowy-latajacy-spodek-ku-chwale-partii-komunistycznej>, достъп: 16.12.2024.

Mihov Nikola, *Forget Your Past. Communist-Era Monuments in Bulgaria*, Plovdiv 2015.

Siedlecka Sylwia, *Złote piachy*, Wołowiec 2019.

Szwat-Gyłybowa Grażyna, *Królewska rodzina, święta prorokini (wyrocznia) i dwór. Czy jest się z czego śmiać?*, в: *Komunistyczni bohaterowie*, т. 1: *Tradycja, kult, rytuał*, ред. Bogusławska Magdalena, Grębecka Zuzanna, Wróblewska-Trochimiuk Ewa, Warszawa–Kraków 2011.

Еленков Иван, „Хуманно-класовият втори златен век“. *1300-годишнината от основаването на българската държава и историзиране на официалната култура в юбилейна действителност (1976–1981 г.)*, „Критика и хуманизъм“ 2007, бр. 23.

Кирова Милена, *Дистопията – факт и необходимост в българския роман през XXI век*, „Дзяло“ 2024, бр. 28.

Тодоров Владислав, *Пумпал. Брутална приказка*, София 2017.